

■ **فائزہالسادات حسینی***

نظام جدیدالتاسیس مشروطیت با مرگ مظفرالدین شاه وپه تخت‌نشینستن محمدعلی‌شاه پایدار نماند.اواز دوران ولیعهدی مخالفت خود را با این نظام حفظ کرده بود و میل به نابودی مجلس شورای ملی را در سر می‌پروراند. سرانجام با طرح نقشه‌ای این نهاد را بمباران نمود و سبب پراکندگی نمایندگان و روشنفکران شد. در این هنگام، دوران استبداد صغیر آغاز گشت و لکن بسیاری از مشروطه خواهان در برابر محمدعلی شاه پایداری و نیرد نمودند. در شهرهایی همانند تبریز، اصفهان و رشت مجاهدین^(۱) به مقر و مراکز حکومتی هجوم می‌بردند و اداره شهر را در اختیار می‌گرفتند. شاه در مقابل آنان دچار اضطراب و تشویش شده بود و از تمام قوای خود برای ریشه‌کنی مشروطه خواهان استفاده می‌کرد، اما، کوشش‌های وی بی‌نتیجه ماند و بختیاری‌ها از اصفهان، و نیرویی دیگر از رشت به سمت تهران سرازیر شدند تا پایتخت را فتح نمایند و محمدعلی شاه را خلع سازند.

■ ■ ■

■ **دوگانه‌ای در آغاز مشروطه دوم**

اندکی پس از فتح تهران حکومت موقتی به نام «هیئت مدیره^(۲)» تشکیل یافت تا امور مملکتی را اداره نماید. یکی از مهم‌ترین مسائل آن برقراری مجلس شورای ملی دوم بود. در این زمینه «هیئت‌مدیره^(۳)» حضور دو گروه مشروطه سیاسی را در صحنه انتخاباتی مملکت مشاهده می‌کرد که درواقع از همان ابتدای ماجرای تصرف پایتخت مقدمات آن فراهم شده بود. ملکزاده می‌نویسد: «پس از برقراری مجدد حکومت ملی، رهبران مشروطیت به پیروی از کشورهای دموکراسی و سنن پارلمانی به ایجاد احزاب سیاسی همت گماشتند و در اندک زمانی دو حزب یکی به نام دموکرات و دیگری به نام اعتدال^(۴) تشکیل و روپه توسعه نهادند. از دیرزمانی راجع به روش سیاسی مملکت، میان رهبران مشروطه اختلاف‌نظر بود و هواداران هر یک از دو نظر گرد هم جمع می‌شدندومجمعی داشتندو همین مجمع هسته اولیه احزاب گردید.»^(۵) ولیکن تأسیس حزب دموکرات از ساختار و قاعه‌ویژهای برخوردار بود.

■ **پدیده «تقی‌زاده» و پیامدهای وطنی آن**

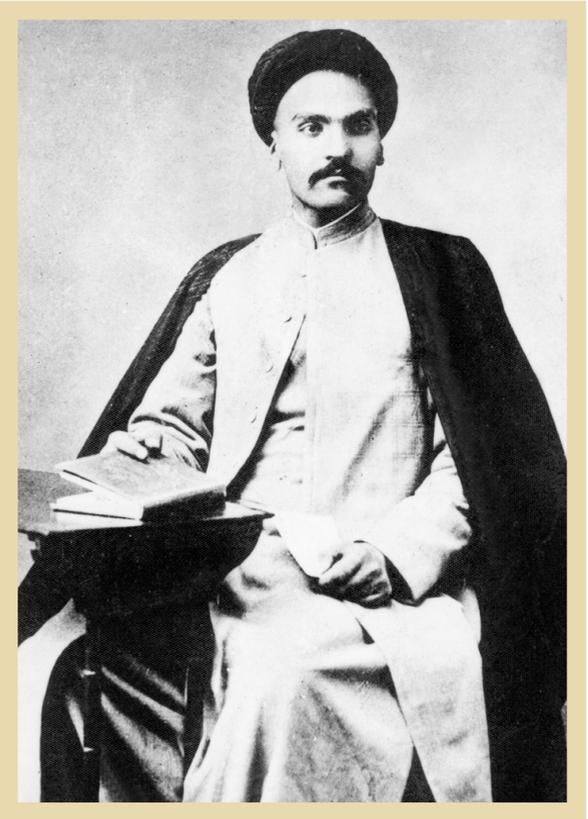
شاید با توجه به منابع دست اول و پژوهش‌های تحلیلی موجود بتوان گفت که سید حسن تقی‌زاده با همکاری برخی از ارمنه‌نوادینش نقش آشکاری را در تشکیل حزب ایفا کردند. آنان در خطوط فکری با هم قرابت‌هایی داشتند و تقریباً از یک مثنی سیاسی پیروی می‌نمودند. بنابراین قول ملکزاده، تقی‌زاده قبل از تأسیس حزب دموکرات بر اندیشه سوسیالیسم پایبند بوده‌است.^(۶) انگلیسی‌ها نیز از آشنایی‌ها و ارتباطات تقی‌زاده با پیروان این مسلک آگاه بودند و او را دارای افکار اروپایی و عقاید سوسیالیستی می‌دانستند.^(۷) افزون بر آن روستوم زوریان یکی از رهبران حزب دانشکد^(۸)، به روابط نزدیک وی با حزب سوسیال دموکرات مسلمانان قفقاز^(۹) اشاره داشته‌است. بر این اساس با توجه به گرایش‌های سیاسی تقی‌زاده دوستان ارمنی او نیز پیرو سوسیالیسم بودند. از مهم‌ترین آنان ورام پولیسیان بود که در محفل مطالعاتی ارمنی تبریز^(۱۰) عضویت داشت و طراح فعالیت‌های دموکراتیک در جلسه مجمع عمومی گروه سوسیال دموکرات تبریز در رجب ۱۳۲۷ قمری شناخته می‌شد.^(۱۱) منظور از این برنامه علم دستیابی جامعه ایران به سوسیالیسم بود؛ چراکه مملکت انباشت سرمایه صنعتی همانند کارخانه‌ها را نداشت، در نتیجه طبقات پرولتاریا و بورژوازی شکل نمی‌گرفت و نیروی بیسن آنها رخ نمی‌داد. بدین ترتیب، پیشنهادهای پولیسیان جهت دموکراسی و رشد اقتصادی ایران، ارائه‌نظریه ایجاد یک سازمان دموکراتیک بود.^(۱۲) او در دوم شعبان ۱۳۲۷ خیر تهیه‌نظام‌نامه را به تقی‌زاده داد و در محرم و ربیع‌الثانی ۱۲۷ ق از وی خواست تا معادل مناسبی برای اصطلاح دموکرات بیابد زیرا افزون بر شباهت با لفظ سوسیال دموکرات ایرانیان نسبت به کلمات و اصطلاحات خارجی نفرت داشتند. پولیسیان ولیکن میلیون‌را به عنوان معادل دموکرات پیشنهاده نمود ولیکن سرانجام آنان خود را دموکرات نامیدند.^(۱۳) در این راستا همکاران‌های پولیسیان با تقی‌زاده در حوزه تشکیل حزب دموکرات کلید خورد؛ ولیکن فعالیت‌های آنان به صورت علنی نبود؛ و بیشتر حالت سازماندهی در پشت پرده را داشت.^(۱۴) در آن زمان پولیسیان در تبریز بود و هدایت‌هایی مبنی بر چگونگی یافتن اعضا، تأسیس کمیته مرکزی و معرفی نامزدهای حزب دموکرات برای انتخابات مجلس دوم را انجام می‌داد. ولیکن این اقدامات مخفیانه بود و نیاز به اعلام مباحث آزادی‌خواهانه و دموکراتیک جهت آماده‌سازی ظهور این حزب در اذهان عمومی احساس می‌شد. از این روی بهترین وسیله‌رای تبلیغات مطبوعات به شمار می‌رفت که از همان ابتدای فتح پایتخت کار خود را آغاز می‌کرد. در این زمینه حضور تومنسدگلی باتجربه‌الزامی بود اما مسائل لازم را برای مردم تشریح ننماید. یکی از این افراد محمدامین رسول‌زاده بود که در باکو، به عنوان یک فعال حزبی و مطبوعاتی با گرایش‌های سوسیالیستی شناخته می‌شد. او کارنامه سنگینی در روزنامه‌های سوسیالیست‌ها بود.^(۱۵) چنانکه در دستور مسلکی خود راه‌های نیل به «تکامل» را در هفت قسمت و ۳۲ ماده منتشر ساختند و سپس در تاکتیک ایشان در روزنامه ایران نو مورخ ۲۰ شوال ۱۳۲۸ اعلام نمودند که «: لحاظ فلسفی به قانون تکامل قائل بوده و ترقیات تدریجی مملکت را قبول دارد.»^(۱۶) بدین ترتیب، هدف دموکرات‌ها از پیشرفت و ترقی ایران همانا پایان قرت محلی‌خواینی و سران عشایر بود تا مملکت وارد مرحله صنعتی و سرمایه‌داری شود و از آن طریق، به حق حکومت سوسیالیست دست یابند. اما حزب دموکرات با تمام برنامه‌های خود نتوانست گام‌های مهم‌تری در تجدید ایران طی نماید و تمام‌آمال را تنها در ورق‌های کاغذی به اجرا درآورد. سرانجام این فرقه با اولیتما توم روس‌ها جهت پایان مجلس دوم، قدرت را از کف داد.

■ **پی‌نوشت‌ها:**

۱- در اکثر منابع و مآخذ، کلمه مجاهدین به تمام افرادی اطلاق می‌شد که در مقابل محمدعلی‌شاه و نیروهایش نبردمی‌کردند.

۲- این نهاد متشکل از ۲۰ نفر بود و تا تشکیل مجلس دوم نیز پایدار ماند. هیئت مدیره در کیب ناهمگونی از

و از آغاز از گان رسمی فرقه دموکرات بود اما مقاله‌ها و گزارش‌های آن با مقاصد و اهداف حزب سازگاری داشت. چنان که پس از برقراری مجلس دوم، تومنسدگان ایران‌نو به تقسیم‌بندی نمایندگان به دو جناح فتودال یا ایفان کردند. آنان در خطوط فکری با هم قرابت‌هایی داشتند و تقریباً از یک مثنی سیاسی پیروی می‌نمودند. بنابراین قول ملکزاده، تقی‌زاده قبل از تأسیس حزب دموکرات بر اندیشه سوسیالیسم پایبند بوده‌است.^(۱۷) انگلیسی‌ها نیز از آشنایی‌ها و ارتباطات تقی‌زاده با پیروان این مسلک آگاه بودند و او را دارای افکار اروپایی و عقاید سوسیالیستی می‌دانستند.^(۱۸) افزون بر آن روستوم زوریان یکی از رهبران حزب دانشکد^(۱۹)، به روابط نزدیک وی با حزب سوسیال دموکرات مسلمانان قفقاز^(۲۰) اشاره داشته‌است. بر این اساس با توجه به گرایش‌های سیاسی تقی‌زاده دوستان ارمنی او نیز پیرو سوسیالیسم بودند. از مهم‌ترین آنان ورام پولیسیان بود که در محفل مطالعاتی ارمنی تبریز^(۲۱) عضویت داشت و طراح فعالیت‌های دموکراتیک در جلسه مجمع عمومی گروه سوسیال دموکرات تبریز در رجب ۱۳۲۷ قمری شناخته می‌شد.^(۲۲) منظور از این برنامه علم دستیابی جامعه ایران به سوسیالیسم بود؛ چراکه مملکت انباشت سرمایه صنعتی همانند کارخانه‌ها را نداشت، در نتیجه طبقات پرولتاریا و بورژوازی شکل نمی‌گرفت و نیروی بیسن آنها رخ نمی‌داد. بدین ترتیب، پیشنهادهای پولیسیان جهت دموکراسی و رشد اقتصادی ایران، ارائه‌نظریه ایجاد یک سازمان دموکراتیک بود.^(۲۳) او در دوم شعبان ۱۳۲۷ خیر تهیه‌نظام‌نامه را به تقی‌زاده داد و در محرم و ربیع‌الثانی ۱۲۷ ق از وی خواست تا معادل مناسبی برای اصطلاح دموکرات بیابد زیرا افزون بر شباهت با لفظ سوسیال دموکرات ایرانیان نسبت به کلمات و اصطلاحات خارجی نفرت داشتند. پولیسیان ولیکن میلیون‌را به عنوان معادل دموکرات پیشنهاده نمود ولیکن سرانجام آنان خود را دموکرات نامیدند.^(۲۴) در این راستا همکاران‌های پولیسیان با تقی‌زاده در حوزه تشکیل حزب دموکرات کلید خورد؛ ولیکن فعالیت‌های آنان به صورت علنی نبود؛ و بیشتر حالت سازماندهی در پشت پرده را داشت.^(۲۵) در آن زمان پولیسیان در تبریز بود و هدایت‌هایی مبنی بر چگونگی یافتن اعضا، تأسیس کمیته مرکزی و معرفی نامزدهای حزب دموکرات برای انتخابات مجلس دوم را انجام می‌داد. ولیکن این اقدامات مخفیانه بود و نیاز به اعلام مباحث آزادی‌خواهانه و دموکراتیک جهت آماده‌سازی ظهور این حزب در اذهان عمومی احساس می‌شد. از این روی بهترین وسیله‌رای تبلیغات مطبوعات به شمار می‌رفت که از همان ابتدای فتح پایتخت کار خود را آغاز می‌کرد. در این زمینه حضور تومنسدگلی باتجربه‌الزامی بود اما مسائل لازم را برای مردم تشریح ننماید. یکی از این افراد محمدامین رسول‌زاده بود که در باکو، به عنوان یک فعال حزبی و مطبوعاتی با گرایش‌های سوسیالیستی شناخته می‌شد. او کارنامه سنگینی در روزنامه‌های سوسیالیست‌ها بود.^(۲۶) چنانکه در دستور مسلکی خود راه‌های نیل به «تکامل» را در هفت قسمت و ۳۲ ماده منتشر ساختند و سپس در تاکتیک ایشان در روزنامه ایران نو مورخ ۲۰ شوال ۱۳۲۸ اعلام نمودند که «: لحاظ فلسفی به قانون تکامل قائل بوده و ترقیات تدریجی مملکت را قبول دارد.»^(۲۷) بدین ترتیب، هدف دموکرات‌ها از پیشرفت و ترقی ایران همانا پایان قرت محلی‌خواینی و سران عشایر بود تا مملکت وارد مرحله صنعتی و سرمایه‌داری شود و از آن طریق، به حق حکومت سوسیالیست دست یابند. اما حزب دموکرات با تمام برنامه‌های خود نتوانست گام‌های مهم‌تری در تجدید ایران طی نماید و تمام‌آمال را تنها در ورق‌های کاغذی به اجرا درآورد. سرانجام این فرقه با اولیتما توم روس‌ها جهت پایان مجلس دوم، قدرت را از کف داد.

مروری اجمالی بر ماهیت و کارنامه «فرقه دموکرات» در دوران مشروطیت

سوسیالیست‌های وطنی!

محافظه‌کاران و تندروها را در خود جای می‌داد، بدین سبب اعضای آن در مسائلی همچون ماهیت حکومت مشروطه و چگونگی نوسازی ایران، نظرات متعارضی را مطرح می‌نمودند. (سهراب یزدانی، مجاهدان مشروطه، تهران، نشر نی، ۱۳۸۸، ص ۱۹۰)
۳- پایه‌گذاران حزب دموکرات افرادی همانند سیدحسن تقی‌زاده، حسینقلی خان نواب، سید محمدرضاشیرازی (مسوات) وحیدالملک شیبانی، حیدرخان عمومی اوعلی، سلیمان میرزا و حکیم‌الملک بودند. در سویی دیگر کسانی همچون سیدمحمدصادق طباطبایی، ناصرالاسلام گیلانی، میرزا علی محمد دولت‌آبادی و اسدالله خان کردستانی حزب اجتماعيون اعتدالیون (اعتدالی) را تأسیس نمودند. (سهراب یزدانی، کودتاهای ایران، تهران، نشر ماهی، ۱۳۹۶، ص ۱۳۱)
۴- مهدی ملک‌زاده، تاریخ انقلاب مشروطیت ایران، تهران، انتشارات علمی، ۱۳۷۲، ج ۶، ص ۱۳۲۸.
۵- همان‌ج، ص ۱۳۳۰.
۶- حسن معاصر، تاریخ استقرار مشروطیت در ایران، تهران، انتشارات ابن‌سینا، ۱۳۵۳، ج ۱، ص ۳۲۴.
۷- دانش‌کنسوتیون یا دانشکده‌ها از حضور گروه‌های متنوع ارمنی با تشکیل یک فدراسیون انقلابی ارمنی به همین نام در ۱۸۹۰م تشکیل شد. این‌سب حزب از پرنفوذترین و پرعضوترین تشکیلات ارمنی به حساب می‌آمد که نقشی سرنوشت‌ساز در جنبش ملی ارمنه ایفا می‌کرد. در این حزب انواع گرایش‌ها از استقلال ارمنستان غربی، سوسیالیست‌های انقلابی یا طرفدار هم متحد شده و بر امور مسلط خواهند شد.^(۱) آنان گواه سخنان خود را از انقلاب ۱۷۸۹ فرانسه اخذ می‌نمودند و علت این حرکت را دگرگونی اوضاع اشراف فرانسوی توسط طبقاتی ضعیف عنوان می‌کردند.^(۲) اما هدف اصلی ایران نو تنها حمایت از فقرا و دهقانان نبود، بلکه طرح موضوع انقلاب اجتماعی و گذر از مرحله فتودالی به سرمایه‌داری بود که در پوشش یگانه ارحل‌پروفت، از بحران‌های سیاسی و اقتصادی به جامعه معرفی می‌شد.^(۳) بنابراین تومنسدگان روزنامه به توضیح و تحلیل واژه جدید «تکامل» در مقاله‌های خود پرداختند تا به واسطه آن پیشرفت و ترقی سریع ایران را رقم زنند.^(۴) واژه‌ای که در مقابل نوک‌بینان برنامه‌نامه دموکرات‌ها به شمار می‌رفت و درواقع کلمه‌ای مستقراضی از ایدئولوژی سوسیالیست‌ها بود.^(۵) چنانکه در دستور مسلکی خود راه‌های نیل به «تکامل» را در هفت قسمت و ۳۲ ماده منتشر ساختند و سپس در تاکتیک ایشان در روزنامه ایران نو مورخ ۲۰ شوال ۱۳۲۸ اعلام نمودند که «: لحاظ فلسفی به قانون تکامل قائل بوده و ترقیات تدریجی مملکت را قبول دارد.»^(۶) بدین ترتیب، هدف دموکرات‌ها از پیشرفت و ترقی ایران همانا پایان قرت محلی‌خواینی و سران عشایر بود تا مملکت وارد مرحله صنعتی و سرمایه‌داری شود و از آن طریق، به حق حکومت سوسیالیست دست یابند. اما حزب دموکرات با تمام برنامه‌های خود نتوانست گام‌های مهم‌تری در تجدید ایران طی نماید و تمام‌آمال را تنها در ورق‌های کاغذی به اجرا درآورد. سرانجام این فرقه با اولیتما توم روس‌ها جهت پایان مجلس دوم، قدرت را از کف داد.

■ **محمد امین رسول‌زاده کمی بعد از**

فتح تهران در پایتخت حاضر شد و به سبب آشنایی قدیمی با تقی‌زاده، خبر حضور ناگهانی خود را در هیئت تحریریه روزنامه ایران نو به مخاطبان خود، در نشریه ترقی داد. در کنار رسول‌زاده دیگری نیز به قدرت قلمی ایران نو افزوده شد، او تیگران درویش یاتسر هاوکوپیان بود و وی تصمیمات خود را در زنگ گذرانده بود و در دوران استبداد صغیر روابطی کم و بیش با گنورکی بلخانف^(۱) داشت. در دوران فتح تهران به تبریز بازگشت و در نامه پولیسیان به تقی‌زاده از وی خواست تا از رهنمودهای هاوکوپیان در امور سازماندهی حزب استفاده نماید.^(۲) در نتیجه طبیعی بود با حضور دانمی‌اش در روزنامه ایران نو مطالبی درباره حزب دموکرات آماده‌سازی و همچنین فرآکسیون پارلمانی قلم بزند.^(۳) نگرش وی نیز همانند تقی‌زاده و رسول‌زاده سوسیالیستی بود و آن از محتوای مقاله‌هایش، نسبت به حل مسائل موجود مشروطه ایران عیان می‌باشد.^(۴)

■ **بلندگوی تقی‌زاده در آشفته‌بازار مشروطیت دوم**
ایران نو نشریه‌ای بود که در ۷ شعبان ۱۳۲۷ منتشر شد

عاریخ

کفتوگو ۸۸۴۹۸۴۷۹

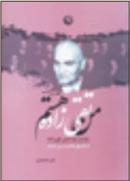
سید حسن تقی‌زاده با همکاری برخی از ارمنه‌نوادینش نقش آشکاری را در تشکیل حزب دموکرات ایفا کردند. آنان در خطوط فکری با هم قرابت‌هایی داشتند و تقریباً از یک مثنی سیاسی پیروی می‌نمودند. بنابراین قول ملکزاده، تقی‌زاده قبل از تأسیس حزب دموکرات بر اندیشه سوسیالیسم پایبند بوده‌است. انگلیسی‌ها نیز از آشنایی‌ها و ارتباطات تقی‌زاده با پیروان این مسلک آگاه بودند و او را دارای افکار اروپایی و عقاید سوسیالیستی می‌دانستند.

پیش‌خواب

حاشیه‌ای بر انتشار اثر تاریخی – پژوهشی «من تقی‌زاده هستم»

عاقبت پیش نماز مسجد حاج صفرعلی!

■ **شاهد توحیدی**

در پی بیانات رهبر معظم انقلاب در سخنرانی نوروزی در حرم مطهر رضوی (ع)، سخن و پژوهش درباره زندگی و کارنامه سید حسن تقی‌زاده افزونی

گرفته‌است. یکی از واپسین منابع منتشرشده در این مقوله، اثر تاریخی – تحقیقی «من تقی‌زاده هستم» به کوشش مؤسسه فرهنگی قدر ولایت است که تاکنون جلد نخستین آن در اختیار علاقه‌مندان قرار گرفته‌است. این مؤسسه در دیپاچه خود بر این اثر، در علل انتشار اینگونه آثار آورده‌است:

«در سال‌های حضور استعمارگران در ایران، به‌ویژه از دوره سلطه انگلیس بر ایران که‌از اواسط دوره قاجار شکل گرفت و در دوره استبدادی خشن پهلوی به اوج خود رسید و سپس با شکل‌گیری کودتای ۲۸ مرداد سال ۱۳۳۲ امریکانیز با تمام ثنوان دنبال منافع نامشروع خود در ایران بر آمد، مسئله تحریف تاریخ به صورت جدی در دستور کار ایستگان به‌سیاست‌های بیگانه قرار گرفت. مستشرقین غربی نیز با ارائه متن‌های تحریفی از تاریخ و استعدادها و سرزمین ایران استنادها و دستمایه‌های این تحریف را فراهم ساختند.

تحریف با چندهدف خاص دنبال می‌شود؛ یکی از مهم‌ترین آنها هویت‌زدایی مثبت و انگیزشی از ملت است تا بتوانند طرف‌تھی از هویت آنان را با فرهنگ خود هویت جعلی و غیرمتجانس با سوابق تاریخی آنان پر کنند. در این صورت این ملت همانگونه فکر می‌کند که آنان می‌خواهند و همانطور حرف می‌زند، می‌زند و برنامه‌ریزی می‌کند که فرهنگ بیگانه اقتضا دارد. در ایران تحریف تاریخ در راستای همین هدف یعنی

مبارزه با رژیم تراز در آن حضور داشتند. (سرژ آفانسیان، ارمنستان، آذربایجان، گرجستان از استقلال تا استقرار رژیم شوروی، ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدی، تهران، انتشارات معین، ۱۳۷۰، ص ۱۶)
۸- یکی از زیرشاخه‌های حزب سوسیال دموکرات کارگری روسیه.

۹- این محفل از سال ۱۳۲۲ ق توسط چندین نفر از روشنفکران ارمنی تشکیل شد که می‌کوشیدند با مطالعه آثار کلاسیک مارکسیسم و رهبران سوسیال دموکراسی بر دانش و آگاهی خود بیفزایند و آمادگی لازم را برای فعالیت عملی بیابند. (محمدحسین خسروپناه، نقش ارمنیان در جنبش سوسیال دموکراسی ایران، فصلنامه زنده‌رود، زمستان ۱۳۷۹، ص ۱۷، ص ۱۴۸)
۱۰- همان، صفحات ۱۵۲–۱۵۱.
۱۱- خسرو شاکری، پیشینه‌های اقتصادی – اجتماعی جنبش مشروطیت و انکشاف سوسیال دموکراسی در آن عهد، تهران، اختران، ۱۳۸۴، ص ۲۲۶.

۱۲- خسرو شاکری و دیگران، نقش ارمنه در سوسیال دموکراسی ایران (۱۹۱۱–۱۹۰۵) به‌کوشش محمدحسین خسروپناه، تهران، نشر شریزه، ۱۳۸۲، ص(۵۵)

۱۳- عبدالرحسین نوابی، «دولت‌های ایران از آغاز مشروطیت تا امروز» (اطلاعات ماهانه، شماره ششم، شهریور ۱۳۲۸، ص ۲۲.

۱۴- از شواهد قوی این ادعا، همانا نامه‌های ورام پولیسیان به تقی‌زاده بود که به همت خسرو شاکری و محمدحسین خسروپناه در کتاب نقش ارمنه در سوسیال دموکراسی ایران ترجمه و تحلیل شده‌است.
۱۵- سازمان سوسیال دموکرات کارگری مسلمان در باکو.
۱۶- روزنامه‌ای لیبرال‌منش که به سردبیری احمد آقایی در قفقاز انتشار می‌یافت.
۱۷- پدر سوسیالیسم روسی.
۱۸- شاکری و دیگران، ۱۳۸۲، صفحات ۵۳–۵۱.
۱۹- زانت آقاری، انقلاب مشروطه ایران، ترجمه رضا رضایی، تهران، نشر بیستون، ۱۳۸۵، ص ۳۴۸.
۲۰- برای اطلاعات بیشتر در این زمینه، می‌توانید به بخش دوم اسناد و مقاله‌های کتاب نقش ارمنه در سوسیال دموکراسی ایران، صفحات ۲۷۴–۲۰۳ مراجعه فرمایید.

۲۱- ایران‌نوش، ش ۱۸، ۱۰۲ ذی‌الحجه ۱۳۲، ص ۱.
۲۲- همان، ش ۲۹، ۶۵ شوال ۱۳۲۷، ص ۱، ش ۱، ش ۲، ۱۰۶ ذی‌الحجه ۱۳۲۷، ص ۱.
۲۳- همان، ش ۱۴، ۷ شعبان ۱۳۲۷، ص ۱، ش ۱، ۱۹ شعبان ۱۳۲۷، ص ۱ و ۲، ش ۱۰۶ ذی‌الحجه ۱۳۲۷، ص ۱.
۲۴- همان، ش ۱۸، ۱۰۲ ذی‌الحجه ۱۳۲۷، صفحات ۲۰۱ و ۲.

۲۵- آقاری، ۱۳۸۵، ص ۳۶۲.

۲۶- عبدالرحسین نوابی، دولت‌های ایران از آغاز مشروطیت تا امروز، اطلاعات ماهانه، شماره ششم، شهریور ۱۳۲۸، ص ۲۲.

۲۷- این نوع اقتباس‌ها در سطوح بالاتر جریان داشت و حتی به گواهی منابع و پژوهش‌های اخیر، همانند ملک‌زاده و شاکری، سببانتخاب حزب رادملی از احزاب سوسیالیست اروپایی می‌پنداشتند. (ملکزاده، ۱۳۷۳، ج ۱، ص ۱۳۲۸، شاکری و دیگران، ۱۳۸۲، ص(۵۷)

۲۸- ایران‌نوش، ۲۰ شوال ۱۳۲۸، ص ۲۰.
۲۹- کارشناس ارشد تاریخ ایران

جوان

پیش‌خواب

حاشیه‌ای بر انتشار اثر تاریخی – پژوهشی «من تقی‌زاده هستم»

عاقبت پیش نماز مسجد حاج صفرعلی!

■ **شاهد توحیدی**

شما به عنوان یک مورخ باید توجه داشته باشید که عهده‌دار چه کار عظیمی شده‌اید. اکثر مورخین تاریخ را همان‌گونه که مایلند یا بدان‌گونه که دستور گرفته‌اند می‌نویسند، نه آن‌گونه که اتفاق افتاده‌است. از اول می‌دانند کتابشان بناس‌ت به چه نتیجه‌ای برسد و در آخر به همان نتیجه هم می‌رسند. از شما می‌خواهم هر چه می‌توانید سعی و تلاش نمایید تا هدف قیام مردم را مشخص نمایید، زیرا همیشه مورخین اهداف انقلاب‌ها را در مسلخ اغراض خود یا رابان‌شان ذبح می‌کنند. امروز همچون همیشه تاریخ انقلاب‌ها عده‌ای به نوشتن تاریخ پرداخته‌اند و در آخر به نتیجه‌ای نرسیده‌اند. تاریخ جهان را به تحسین و دشنام عده‌ای خاص له یا علیه عده‌ای دیگر یا واقع‌های در خور بحث، اگر قیام مردم را مشخص نماید، در باره علل انتخاب تقی‌زاده به عنوان موضوع آمده‌است:

«یکی از کسانی که به‌واسطه عمر طولانی خود از ابتدای به‌اصطلاح نهضت مشروطیت تا بعد از حوادث ۱۵ خرداد سال ۱۳۴۲ در صحنه تاریخ ملت ایران حضور داشت و شاهد نزدیک حوادث بود و خود در بسیاری از جریان‌ها و وقایع و سیاست‌ها از عناصر تأثیرگذار و تصمیم‌ساز بود و به‌واسطه قلم به دست بودن و نگاشتن بسیاری از حوادث و خاطرات خود به ماندگاری فراز و نشیب‌های تاریخ ۱۵۰، ۲۰۰ سال اخیر کمک کرده‌سیدحسن تقی‌زاده‌است. او در جوانی سر پرشوری داشت و به‌تدریج پخته‌تر شد و در سنین پیری به اعتراضاتی در زمینه حوادث عمر طولانی خود دست زد. اگر او که تا سال

۱۳۴۸ زنده بود، تا انقلاب اسلامی زنده می‌ماند، قطعاً اعترافات بیشتر و عمیق‌تری می‌کرد که به روش‌شن تر شدن چهره تاریخ معاصر ایران و شخصیت‌هایی چون رضاشاه و محمدضا منجر می‌شد، اما همین میزان از نوشته‌های او و نیز نوشته‌های سایر هم‌دوره‌های او در تاریخ معاصر مانند نظام‌الاسلام کرمانی، میرزا یحیی دولت‌آبادی، حاج مهدی‌قلی هدایت (مخبر السلطنه)، حسن اعظام قدسی (اعظام‌الوزاره)، احمد کسروی و مورخانی که بعضاً به اسناد متقن و قطعی دست یافته‌اند، به‌خوبی وضیعت این دوره تاریخی ملت را که با فراز و نشیب‌های زیاد و دخالت‌های پر حجم و پرتأثیر بیگانگان همراه بوده‌است ترسیم می‌کند. اسناد به‌خاطر و اعتراف‌های این اشخاص، به‌خصوص سید حسن تقی‌زاده راه را بر تحریف مورخان مغرض و سر در آخور شرق و اکثر غرب می‌بندد.

روش این کتاب مبتنی بر روایت تاریخ معاصر ایران از زبان سیدحسن تقی‌زاده‌است که در نوع خود کم‌نظیر، شیرین و جذاب محسوب می‌شود. در عین حال این روایتگری بسیار مستند است و هر گزاره آن منکی به مآخذ متعددی‌است که در باورقی ذکر شده‌است و به‌طور طبیعی فعل‌ها در روایتگری به خود سیدحسن تقی‌زاده برمی‌گردد و او به عنوان نویسنده قطعه‌های روایت به دوره پرجالش، حضور دخالت‌ها و تصمیمات خود و دیگران را مطرح می‌کند. مؤلف محترم در کنار دقت فراوان در روایت‌های تقی‌زاده تیرهای وزین، آهنگین و پرمعانی را نیز هم‌اندک استفاده کرده‌است تا در رساندن مفاهیم و جهت‌ها به خواننده کمک کند. البته این امکان بود که از تیرها کاسته‌شود، اما تفکیک قطعه‌های روایت به نسبت زمان وقوع آنها مانع از این کار شد.»

■ **پی‌نوشت‌ها در سرویس تاریخ موجود**
است.